

Євгенія Блажевська

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Україна

ТЕОРЕТИКО-КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ЩОДО ВИВЧЕННЯ СУЧАСНИХ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Ievgeniia Blazhevskia

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine

THEORETICAL AND CONCEPTUAL APPROACHES TO STUDY OF THE CONTEMPORARY MIGRATION PROCESS

At the beginning of the 21st century a noticeable transformation of migration processes is observed under the influence of globalization, which effect the change of social, cultural, spiritual and economic models of different countries and world regions more and more actively. This stipulates the necessity for host countries to improve migration policies for more effective control over economic, social and cultural advantages or, vice versa, disadvantages, which international migration brings with it. Consequently, the necessity of constant examination of this problem seems logical, including the level of cross-national comparative researches, during which the study of the same phenomenon in two or more countries in various socio-cultural conditions with the usage of the same tools takes place. Taking into consideration the variable and unpredictable nature of the problem, the necessity of the stable basis for such researches is transparent, first of all, the need of permanent generally accepted and used conceptual and categorical apparatus, which predetermines primary importance of the research of this apparatus in the field of migration; in this context, the analysis of using of the terms “migrant” and “ethnic minority” in the scientific political and social discourses of such countries, as Canada, Great Britain and Germany is given in the case of this article.

Key words: migration, migrant, ethnic minority, cross-national comparative researches, conceptual and categorical apparatus.

На даний час проблема світової міграції досягла небачених досі масштабів. Переважна більшість мігрантів добровільно залишає свої країни в пошуку кращих економічних, соціальних та освітніх можливостей і кращих умов життя. Водночас спостерігається різке зростання числа вимушених переселенців через небезпеку і збройні конфлікти. Тому особливо актуальним є вивчення цього питання, як на національному, так і на міждержавному рівнях, а також проведення крос-національних порівняльних досліджень в даній галузі, адже результати таких досліджень можуть посприяти прийняттю заходів, спрямованих на економічні, соціальні та екологічні детермінанти благополуччя мігрантів і біженців.

Метою даної роботи є виявлення та розкриття проблеми використання понятійно-категоріального апарату при проведенні крос-національних порівняльних досліджень (на прикладі застосування термінів «мігрант» та «етнічна меншина» в Канаді, Великобританії та Німеччині), а також запропонувати можливі варіанти її вирішення.

При проведенні даного дослідження було поставлено декілька завдань, а саме: виявлення та вивчення проблеми існування розбіжностей у термінології, яка використовується науковцями в сфері міграції та біженства; з'ясування впливу таких розбіжностей на процес проведення крос-національних порівняльних досліджень у вказаній сфері; пропозиція можливих шляхів подолання цієї проблеми.

Світовою спільнотою визнано, що міграція – це явище, яке потребує системного підходу, продуманих, скоординованих, цілеспрямованих рішень¹. Держави обговорюють питання міграції

¹ *Транзитная миграция и транзитные страны: теория, практика и политика регулирования.* (2009). Москва: Университетская книга, 201.

не тільки на двосторонньому, регіональному, а й, останнім часом, на глобальному рівні. Щоб координація і міжнародне співробітництво були успішними, необхідна загальнозрозуміла мова.

В сфері міграції існує безліч термінів, які використовуються для опису одного і того ж (або схожого) явища. Наприклад, існують суттєві відмінності між термінами «незаконна міграція» (illegal migration), «таємна міграція» (clandestine migration), «незадокументована міграція» (undocumented migration), «нерегулярна міграція» (irregular migration) тощо¹. Однак в більшості випадків їх використовують неточно, нерідко як взаємозамінні, немов вживання конкретного терміна нічого не змінює. Визначення в області міграції часто є неточними, сумнівними, а то і суперечливими, міжнародні ухвали по цьому питанню відсутні². Останнє частково викликано тим, що міграція традиційно розглядалась тільки на національному рівні, і як результат - використання міграційних термінів варіюється в залежності від країни чи цілого регіону. Більш того, навіть в межах однієї країни терміни можуть відрізнятися за значенням або змістом. Натомість відмінності у визначеннях поняття «мігрант» та «етнічна меншина» в різних країнах можуть впливати на те, якою буде політика держави щодо цих осіб³, а також на їх доступ до різноманітних державних послуг⁴; тобто застосування терміну в тому чи іншому контексті до конкретної людини може суттєво змінити її життя. Тому, безперечно, уточнення фактичного значення категоріального апарату в сфері міграції та етногенезу населення є важливим завданням, успішне вирішення якого в тому числі дасть можливість більш результативно проводити міждержавні порівняльні дослідження в цій сфері, які з огляду на прискорені темпи глобалізації набувають все більшого значення.

На початкових етапах нашого дослідження було зроблено спробу уточнити визначення термінів «мігрант» та «етнічна меншість» на прикладі мовної бази таких трьох країн, як Канада, Великобританія та Німеччина. Було розглянуто основні варіанти, в яких етнічний та міграційний статуси розуміються у цих трьох країнах, при цьому ми намагались не вводити з самого початку жорстку концептуалізацію або операціоналізацію. Попередні дослідження⁵ в цій сфері підтвердили значну різноманітність в мові і концепціях, використовуваних в рамках трьох країн в галузі наукових досліджень, в діалозі з питань політики і в повсякденному суспільному дискурсі, пов'язаному з питаннями міграції та етнічної приналежності. Крім того, в міжнародній порівняльній роботі вибір термінів і значень, дотичних до ключових понять, є соціально та історично обумовленим, а також враховує складний і конфліктний характер таких понять. Ми виділяємо три аспекти, що особливо яскраво демонструють дивергенцію і де ці розбіжності чітко відображаються в поточних концептуалізаціях, прийнятих групами дослідників з трьох країн, а саме: той самий термін використовується для позначення різних речей, як всередині країни, так і на міждержавному рівні; ті самі терміни, що набувають образливих конотацій в одній або декількох країнах, мають більш позитивний відтінок в інших; деякі терміни зазвичай використовуються в одній країні без концептуального еквівалента, який існує в двох інших.

Наприклад, існує плутанина в розумінні термінів «мігрант» та «іммігрант». Дослідники з Канади зазначають, що в той час як термін «мігрант[migrant]» несе в собі конотацію тимчасового або сезонного руху, термін «іммігрант[immigrant]», у використовуваному ними контексті, належить тому, хто переїхав в країну з наміром оселитися назавжди, а «укорінений/постійний іммігрант[landed immigrant]» – офіційний термін для всіх, кому було надано право проживати в Канаді на постійній основі⁶. У Німеччині відмінність між постійними і тимчасовими мігрантами підкреслюється через використання термінів Gastarbeiter (заробітчанин) і Ausländer (іноземець) або Aussiedler (переселенець), відображаючи різні правові статуси і суміжні з ними права цих

¹ *International Migration Law: Glossary on Migration*. <http://public-ations.iom.int/sys-tem/files/-pdf/iml_2_rus.pdf>.

² Salway, S. Contributions and challenges of cross-national comparative research in migration, ethnicity and health: insights from a preliminary study of maternal health in Germany, Canada and the UK <<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3146864>> (2017, лютий, 01).

³ Жеребцов, А.Н. (2007). *Правовое регулирование миграционной политики Российской Федерации*. Краснодар: Кубанькино, 6.

⁴ *Кто такой “мигрант”? Как различия в определениях понятия «мигрант» влияют на доступ к услугам здравоохранения?* <<http://www.euro.who.int/ru/data-and-evidence/evidence-informed-policy-making/news/news/2017/02/what-is-a-migrant-how-definitions-affect-access-to-health-care>> (2017, березень, 02).

⁵ *Транзитная миграция и транзитные страны: теория, практика и политика регулирования* (2009). Москва: Университетская книга, 204.

⁶ Aspinall, P. (2007). Approaches to developing an improved cross-national understanding of concepts and terms relating to ethnicity and race. *International Sociology*, 2, 22.

осіб¹. На відміну від цього, дослідники з Великої Британії вважають, що терміни «мігрант» та «іммігрант» можуть використовуватись як взаємозамінні², – можливо, це відображає менш жорстку категоризацію людей, що в'їжджають в країну, і можливостей тих осіб, які перебувають на строкових дозволах на роботу, та тих, які вирішили влаштуватись на постійне проживання і отримати громадянство. Однак, дослідники з Великобританії також попереджають про можливий негативний підтекст, який термін «іммігрант» може нести, і зазначають, що, хоча термін «мігрант» іноді використовується в дослідженнях, щоб охопити всіх тих, хто народився за межами Великобританії, ані «мігрант», ані «іммігрант» не буде, як правило, використовуватись для категоризації дітей або онуків людей, які мігрували до Великобританії³. Також, хоча терміни «народжені за кордоном [foreign born]» та «іноземного походження [foreign origin]» раніше використовувались у Великобританії, вони викликали неприємні асоціації і тепер є рідковживаними⁴. На відміну від цього, німецькі дослідники відзначають, що німецькі вчені не відкидають термін «мігрант» для визначення громадян «другого покоління», і посилаються при цьому на авторитетного пана Шьонвальдера, який стверджує, що використання терміну «іммігрант/переселенець» (Einwanderer) не сприймається як вказування на інакшість або як відокремлення від інших в німецькомовному середовищі і є цілком прийнятним⁵. Досвід Німеччини також виявився унікальним в своєму використанні специфічних термінів для розрізнення мігрантів німецького етнічного походження, яких називають Aussiedler (переселенець), і мігрантів з будь-яким іншим етнічним походженням, крім німецького, яких називають Ausländer (іноземець)⁶. Було також відзначено, що останні згадуються в політичному та мас-медійному дискурсах як набагато більш проблематичні, ніж перші⁷. Врешті, деякі вчені⁸ запропонували при проведенні крос-національних порівняльних досліджень використовувати для узагальнення фразу «особа з міграційним досвідом» [individual with a migration background], визнаючи проблемний характер найменування «мігрант»⁹.

Незважаючи на відсутність концептуального еквівалента, члени дослідницьких груп в Канаді і Великобританії роблять спроби визначити загальні терміни, які слугували б для розрізнення «видів» мігрантів або етнічних меншостей і які можна було б використати для раціоналізації процесу класифікації конкретних груп. Так, наприклад, термін «видима меншина» [visible minority] використовується в Канаді, а термін «Чорна та етнічна меншина» [Black and minority ethnic] використовується у Великобританії, обидва з яких роблять акцент на кольорі шкіри, а також частково на ступені культурної відмежованості від більшості білого населення¹⁰. На відміну від Великобританії і Канади, німецькі дослідники відзначають, що терміни «раса» та «етнічність» рідко використовуються і поняття етнічних меншин є рідкістю в Німеччині¹¹. Німецька ситуація,

¹ Schönwälder, K. (1999). Reformprojekt Integration/ In K. Jürgen (Ed.) *Zukunftsfähigkeit Deutschlands Sozialwissenschaftliche Essays*. Bonn, 405.

² Hantrais, L. (1999). Contextualisation in cross-national comparative research. *International Journal Social Resesearch Methodology*, 2, 97.

³ Hantrais, L. (1999). Contextualisation in cross-national comparative research. *International Journal Social Resesearch Methodology*, 2, 102.

⁴ Hantrais, L. (1999). Contextualisation in cross-national comparative research. *International Journal Social Resesearch Methodology*, 2, 104.

⁵ Schönwälder, K. (1999). Reformprojekt Integration/ In K. Jürgen (Ed.) *Zukunftsfähigkeit Deutschlands Sozialwissenschaftliche Essays*. Bonn, 321.

⁶ Schönwälder, K. (1999). Reformprojekt Integration/ In K. Jürgen (Ed.) *Zukunftsfähigkeit Deutschlands Sozialwissenschaftliche Essays*. Bonn, 321.

⁷ Schönwälder, K. (1999). Reformprojekt Integration/ In K. Jürgen (Ed.) *Zukunftsfähigkeit Deutschlands Sozialwissenschaftliche Essays*. Bonn, 322.

⁸ *Транзитная миграция и транзитные страны: теория, практика и политика регулирования* (2009). Москва: Университетская книга, 204.

⁹ Salway, S. Contributions and challenges of cross-national comparative research in migration, ethnicity and health: insights from a preliminary study of maternal health in Germany, Canada and the UK.

<<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3146864/>> (2017, лютий, 01).

¹⁰ Salway, S. Contributions and challenges of cross-national comparative research in migration, ethnicity and health: insights from a preliminary study of maternal health in Germany, Canada and the UK

<<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3146864/>> (2017, лютий, 01).

¹¹ Schönwälder, K. (1999). Reformprojekt Integration/ In K. Jürgen (Ed.) *Zukunftsfähigkeit Deutschlands Sozialwissenschaftliche Essays*. Bonn, 331.

звичайно, схожа на ситуацію в більшій частині Європи, де порушення людських прав, які мали місце в недалекому минулому, призвели до виникнення сильних побоювань щодо визначення етнічної ідентичності в офіційних даних.

Ми не ставили собі за мету всебічно описати різноманітність усіх термінів і тих значень, в яких вони використовуються в обраних для проведення дослідження країнах, це виходило б за межі даної роботи. Натомість нашою метою було підкреслити, як під час будь-якого міжнародного порівняльного дослідження постає питання узгодження термінології. Під час цього процесу стає зрозумілим, що поняття і терміни, пов'язані з групами мігрантів/меншинами, не є ані природними, ані нейтральними мовними елементами, а є як продуктом, так і самим «виробником» конкретних форм соціальних відносин. Ці спостереження підкреслили важливість – чіткого формулювання розуміння ключових термінів, які будуть використовуватись в дослідженні, з урахуванням їх соціально-історичного контексту; – більш уважного розгляду будь-якої категорії етнічних меншин чи міграційних груп населення з точки зору можливої їхньої цінності для дослідження в його прогнозованих межах – аспектів, які зазвичай не є об'єктом пильної уваги при проведенні дослідницької роботи лише в одній країні.

Більш складним було спробувати вирішити інше підняте в ході роботи питання, а саме: чи можна або чи бажано розробити набір понять, термінів і категорій, які мають відношення до всіх трьох країн? Це спірне питання. У той час як деякі дослідники виступають за процес стандартизування інструментарію та категоріального апарату для більш успішного його використання за різних умов¹, інші стверджують, що процеси «етногенезу» настільки історично і географічно специфічні, що таке узгодження буде неможливим і навіть недоцільним². Ми схильні приєднатись до думки тих дослідників, які при вирішенні цього питання намагаються враховувати як контекстну специфічність на національному рівні, так і універсальні закономірності або тенденції³. При використанні такого підходу основна увага приділяється розумінню процесів ідентифікації і категоризації, а не роботі з фіксованими категоріями, які і так приймаються як самі собою зрозумілі. Такий підхід може мати потенціал для нових важливих ідей⁴; у той же час маємо визнати, що вихід за межі прийнятих понять і термінів може створювати проблеми на рівні окремої країни⁵.

Отже оскільки, як ми зазначали вище, на міжнародному рівні загальноприйнятого визначення поняття «мігрант» чи «етнічна група» не існує, а неоднорідність використовуваних визначень обмежує порівняльність даних, зібраних в плановому порядку під час проведення крос-національних порівняльних досліджень, ми би рекомендували наступні заходи з вирішення даної проблеми: визначити загальноприйняті варіанти тлумачення термінів для позначення мігрантів та етнічних меншин і закріпити їх документально на офіційному міждержавному рівні, досягти консенсусу з важливих змінних показників, пов'язаних з міграцією, для збору даних на рівні різних інформаційних систем, а також рухатись в бік забезпечення загального доступу до таких даних в масштабах всього світу зі зручною районізацією за основними світовими регіонами.

Таким чином, проблема існування суттєвих розбіжностей в розумінні та застосуванні термінології в сфері міграції та біженства суттєво впливає на процес проведення таких актуальних (з огляду на небачену досі масштабність міграційних процесів в сучасному гіперглобалізованому

¹ Bhopal, R. (2009). Chronic diseases in Europe's migrant and ethnic minorities: challenges, solutions and a vision. *European Journal of Public Health*, 19 (2), 140; Favell, A. Integration policy and integration research in Europe: a review and critique. In Aleinikoff T.A. and Klusmeyer D (ed.): *Citizenship today: global perspectives and practices?* Washington DC, 362.

² Aspinall, P. (2007). Approaches to developing an improved cross-national understanding of concepts and terms relating to ethnicity and race. *International Sociology*, 252-253.

³ Hantrais, L. (1999). Contextualisation in cross-national comparative research. *International Journal Social Research Methodology*, 2, 95; Wrede, S., Benoit, C., Bourgeault, I., van Teijlingen E., Sandall, J., De Vries R. Decentred. (2006). Comparative research: context sensitive analysis of maternal health care. *Social Science and Medicine*. 63, 2798.

⁴ Salway, S. Contributions and challenges of cross-national comparative research in migration, ethnicity and health: insights from a preliminary study of maternal health in Germany, Canada and the UK. <<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3146864/>> (2017, лютий, 01).

⁵ Livingstone, S. (2003). On the challenges of cross-national comparative media research. *European Journal of Communication*, 18, 486-487; O'Reilly, J. Theoretical considerations in cross-national employment research. <<http://www.socresonline.org.uk/1/1/2.html>> (2017, січень, 12).

світі) крос-національних порівняльних досліджень у вказаній сфері та на отримувани в ході таких досліджень результати, що зумовлює необхідність знаходження можливих шляхів подолання цих розбіжностей для підвищення ефективності та результативності вказаних розвідок.

References:

1. Zherebtsov, A.N. (2007). *Pravovoe regulirovanie migratsionnoy politiki Rossiyskoy Federatsii* [The legal regulations of migration policy of the Russian Federation]. Krasnodar: Kubankino. [in Russian].
2. Kto takoy "migrant"? Kak razlichiya v opredeleniyakh ponyatiya «migrant» vliyayut na dostup k uslugam zdravookhraneniya [Who is migrant? How the differences in definitions of «migrant» influence the access to the service of medicine help] *Evropejskoe regionalnoje bjuro VOZ*. [The European Regional Bureau WHO]. <<http://www.euro.who.int/ru/data-and-evidence/evidence-informed-policy-making/news/news/2017/02/what-is-a-migrant-how-definitions-affect-access-to-health-care>> [in Russian].
3. *Tranzitnaya migratsiya i tranzitnye strany: teoriya, praktika i politika regulirovaniya* [Transitional migration and transitional countries: theory, practices and policy of regulations] (2009). Moscow: Universitetskaya kniga. [in Russian].
4. Aspinall, P. (2007). Approaches to developing an improved cross-national understanding of concepts and terms relating to ethnicity and race. *International Sociology*, 2, 41-70.
5. Bhopal, R. (2009). Chronic diseases in Europe's migrant and ethnic minorities: challenges, solutions and a vision. *European Journal of Public Health*, 140–143.
6. Favell, A. (2001). Integration policy and integration research in Europe: a review and critique. In Aleinikoff, T.A. and Klusmeyer, D. (ed.): *Citizenship today: global perspectives and practices?* Washington DC.
7. *International Migration Law: Glossary on Migration*. <http://public-ations.iom.int/sys-tem/files/-pdf/iml_2_rus.pdf>.
8. Livingstone, S. (2003). On the challenges of cross-national comparative media research. *European Journal of Communication*. 18, 486-487;
9. O'Reilly, J. Theoretical considerations in cross-national employment research. <<http://www.socresonline.org.uk/1/1/2.html>>
10. Salway, S. Contributions and challenges of cross-national comparative research in migration, ethnicity and health: insights from a preliminary study of maternal health in Germany, Canada and the UK <<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3146864>>
11. Schönwälder, K. (1999). Reformprojekt Integration/ In K. Jürgen (Ed.) *Zukunftsfähigkeit Deutschlands Sozialwissenschaftliche Essays* [Essays on Germany's future social science]. [in German].
12. Wrede, S., Benoit, C., Bourgeault, I., van Teijlingen E., Sandall, J., De Vries R. Decentred. (2006). Comparative research: context sensitive analysis of maternal health care. *Social Science and Medicine*, 63, 2986-2997.